

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ

Η ΔΙΕΚΔΙΚΗΣΗ
ΤΩΝ ΓΕΡΜΑΝΙΚΩΝ ΟΦΕΙΛΩΝ
ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

ΑΠΟ ΤΟΝ Α΄ ΚΑΙ ΤΟΝ Β΄
ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΠΟΛΕΜΟ
ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΕΓΓΡΑΦΑ ΤΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ
ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ

Σχολιασμένη έκδοση αρχειακού υλικού

Επιλογή-Επιμέλεια-Σχολιασμός
ΑΡΗΣ ΡΑΔΙΟΠΟΥΛΟΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΝΕΦΕΛΗ

ΑΘΗΝΑ 2019

ΝΕΦΕΛΗ / ΘΕΜΑΤΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Ελληνική Δημοκρατία / Υπουργείο Εξωτερικών, *Η διεκδίκηση των γερμανικών οφειλών προς την Ελλάδα από τον Α΄ και τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο μέσα από έγγραφα του Αρχείου του Υπουργείου Εξωτερικών, Σχολιασμένη έκδοση αρχειακού υλικού, Επιλογή-Επιμέλεια-Σχολιασμός: Άρης Ραδιόπουλος*

Η ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΗ ΤΟΥ ΑΡΧΕΙΑΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ
ΓΙΝΕΤΑΙ ΜΕ ΤΗΝ ΑΔΕΙΑ ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ
ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

Φωτογραφία εξωφύλλου: Β. Τσακιράκης
Γενικά Αρχεία του Κράτους, Οπτικοακουστικό αρχείο Β. Τσακιράκη,
φάκελος 1(γ), φωτογραφία που απεικονίζει την αποχώρηση του τελευταίου κλιμακίου
του Γερμανικού Στρατού Κατοχής, 12/10/1944.

1η έκδοση, Ιούνιος 2019

Τυπογραφική διόρθωση: Άλκηστη Χατζή
Σχεδιασμός βιβλίου: Περικλής Δουβίτσας

ISBN: 978-960-504-265-3

© 2019 Εκδόσεις ΝΕΦΕΛΗ και Άρης Ραδιόπουλος

Ασκληπιού 6, Αθήνα 106 80
τηλ.: 210 3639962 – fax: 210 3623093
www.nefelibooks.com

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

- A.A.E.E.= Αυτού Εξοχότητες
A.A.Y.E.= Αρχείο Αποζημιώσεων
Υπουργείου Εξωτερικών
A.E.Π.= Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν
A.N.= Αναγκαστικός Νόμος
A.Π.= Αριθμός Πρωτοκόλλου
αρ.= αριθμός
Γ.Γ.= Γενικός Γραμματέας
Γ.Δ.Δ.Α.= Γενική Διεύθυνση Δημοσί-
ου Λογιστικού
Γ.Λ.Δ.= Γερμανική Λαϊκή Δημοκρα-
τία
ΓΠΑ'= Γραμματέας Πρεσβείας Α'
Γ.Σ.= Γενική Συνέλευση
Δ.Α.Σ.Ε.= Διάσκεψη για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη
ΔΕΕ= Δυτικοευρωπαϊκή Ένωση
Δ.Ο.Ε.= Διασυμμαχικός Οργανισμός Επανορθώσεων
εδ.= εδάφιο
Ε.Ε.= Ευρωπαϊκή Ένωση
Ε.Κ.= Ευρωπαϊκές Κοινότητες
Ε.Κ.Α.= Ευρωπαϊκή Κοινότητα Άμυνας
Ε.Ν.Υ.= Ειδική Νομική Υπόθεση
Ε.Ο.Κ.= Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα
Ε.Π.Ε.Κ.= Εθνική Προοδευτική Ένωσις Κέντρου
Ε.Ρ.Ε.= Εθνική Ριζοσπαστική Ένωσις
Ε.Σ.Σ.Δ.= Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών
Η.Β.= Ηνωμένο Βασίλειο
Η.Ε.= Ηνωμένα Έθνη
Η.Π.Α.= Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής
Κ.Ι.Σ.= Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο
Κ.Κ.Ε.= Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας
Λ.Δ.Γ.= Λαοκρατική Δημοκρατία της Γερμανίας (εναλλακτικό του Γ.Λ.Δ.)
Μ.Δ.Δ.= Μικτό Ελληνογερμανικό Διαιτητικό Δικαστήριο
Ν.= Νόμος
Ν.Δ.= Νομοθετικό Διάταγμα
Ο.Α.Σ.Ε.= Οργανισμός για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη
Ο.Γ.Ε.Α.= Ομοσπονδιακό Γραφείο Εξωτερικών Αποδόσεων
Ο.Δ. της Γερμανίας= Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας
Ο.Η.Ε.= Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
Π.Α.Σ.Ο.Κ.= Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα
π.έ.= περασμένο έτος
Σ.Σ.= Σχόλιο Συγγραφέα
ΣΕΚ= Σουηδικές Κορώνες
Υ.Ε.Π.= Υπηρεσία Εχθρικών Περιουσιών
ΥΠΕΞ= Υπουργείο Εξωτερικών/ Υπουργός Εξωτερικών
ΥΠΟΙΚ= Υπουργείο Οικονομικών/ Υπουργός Οικονομικών
ΥΦΥΠΕΞ= Υφυπουργός Εξωτερικών
Φ.= Φάκελος
ΦΕΚ= Φύλλο Εφημερίδας της Κυβέρνησης

AA= Auswärtiges Amt (Υπουργείο Εξωτερικών της Ο.Δ. της Γερμανίας)

BArchB= Bundesarchiv Berlin (Ομοσπονδιακά Αρχεία στο Βερολίνο)

BfÄR= Bundesamt für äußere Restitutionen (Ομοσπονδιακό Γραφείο Εξωτερικών Αποδόσεων)

B.R.D.= Bundesrepublik Deutschland (Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας)

BRüG= Bundesrückerstattungsgesetz (Ομοσπονδιακός Νόμος περί αποδόσεων)

CDU= Christlich Demokratische Union (γερμανικό Χριστιανοδημοκρατικό Κόμμα)

DDR= Deutsche Demokratische Republik (Γερμανική Λαοκρατική Δημοκρατία)

DM= Deutsche Mark (γερμανικό μάρκο)

FAZ= Frankfurter Allgemeine Zeitung

FDP= Freie Demokratische Partei (γερμανικό Κόμμα Φιλελευθέρων)

GUE/NGL= Confederal Group of the European United Left/Nordic Green Left (Ευρωπαϊκή Ενωτική Αριστερά/Βόρεια Πράσινη Αριστερά)

G.VP.= Gesamtdeutsche Volkspartei

I.A.R.A.= Interallied Reparations Agency (Δ.Ο.Ε.)

JEIA= Joint Import-Export Agency

No= Αριθμός

PA AA= Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (Πολιτικό Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών της Ο.Δ. της Γερμανίας)

PDS= Partei des Demokratischen Sozialismus (Κόμμα Δημοκρατικού Σοσιαλισμού)

RFM= Reichsfinanzministerium (Υπουργείο Οικονομικών του Ράιχ)

RM= Reichsmark (ράιχσμαρκ)

SPD= Sozialdemokratische Partei Deutschlands (γερμανικό Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα)

UNRRA= United Nations Relief and Rehabilitation Administration

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ευχαριστίες	xi
Αντί προλόγου	1
I. Εισαγωγή: Οι συνέπειες στην ελληνική οικονομία των απαιτήσεων της Γερμανίας ως Κατοχικής Δύναμης μέσα από ενδεικτικές μαρτυρίες πρωταγωνιστών	8
II. Το ζήτημα των πολεμικών οφειλών ως προς την Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας (BRD)	27
A. Συνδιάσκεψη Επανορθώσεων των Παρισίων (1945).....	27
1. Προκαταρκτικά.....	27
i. Προεργασία από ελληνικής πλευράς	27
ii. Η Ελλάδα στη Συνδιάσκεψη Επανορθώσεων	30
2. Ο Διασυμμαχικός Οργανισμός Επανορθώσεων – IARA	44
i. Η ελληνική Αντιπροσωπεία	44
ii. Κατηγορία Β'	46
α. Βιομηχανικό υλικό και πλοία για την Ελλάδα	46
β. Υφικάμινος και υλικό για την ίδρυση βιομηχανίας χάλυβα	51
γ. Ολοκλήρωση της διανομής υλικού της Κατηγορίας Β'	53
iii. Κατηγορία Α'	54
α. Γερμανικά περιουσιακά στοιχεία στην Ελλάδα	54
β. Γερμανικά περιουσιακά στοιχεία σε ουδέτερες και σε τρίτες χώρες	90
1. Σουηδία	91
2. Ιταλία	93
γ. Πλεονάσματα	96
iv. Απόδοση νομισματικού χρυσού	102
B. Συμφωνία περί εξωτερικών γερμανικών χρεών (Λονδίνο, 27 Φεβρουαρίου 1953)	107
1. Η Διάσκεψη του Λονδίνου	107
2. Γερμανικά χρέη από δεδικασμένες αποζημιώσεις προς Έλληνες ιδιώτες για ζημιές της περιόδου ουδετερότητας της Ελλάδας κατά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο	124
i. Άρνηση της γερμανικής πλευράς να προσέλθει σε διαπραγμάτευση	124
ii. Η προσφυγή στο Διαιτητικό Δικαστήριο της Συμφωνίας του Λονδίνου για τα εξωτερικά γερμανικά χρέη	134
iii. Οι διαπραγματεύσεις σε εκτέλεση της απόφασης του Διαιτητικού Δικαστηρίου του Κόμπλεντς	136
iv. Αποτίμηση	145

Γ. Αποδόσεις και αποζημιώσεις για διαρπαγέντα περιουσιακά στοιχεία	148
1. Το Ομοσπονδιακό Γραφείο Εξωτερικών Επανορθώσεων	148
2. Η αποζημίωση για τα εμπορικά καπνά	157
3. Η αποζημίωση των Ελλήνων Ισραηλιτών για τη διαρπαγή των περιουσιακών στοιχείων τους	163
Δ. Σύμβαση περί παροχών υπέρ Ελλήνων υπηκόων θιγόντων υπό εθνικοσοσιαλιστικών μέτρων διώξεως	172
1. Η σύμπραξη των Δυτικοευρωπαίων Συμμάχων	172
2. Διαπραγματεύσεις	178
3. Η Σύμβαση	195
4. Κύρωση της Σύμβασης και διανομή του ποσού	198
5. Η περίπτωση των Ελλήνων Ισραηλιτών που εγκατέλειψαν την Ελλάδα	202
III. Το ζήτημα των πολεμικών οφειλών ως προς τη Γερμανική Λαϊκή Δημοκρατία (DDR)	213
IV. Το Κατοχικό Δάνειο	243
V. Η επανένωση της Γερμανίας	278
Α. Η πρώτη επίσημη ελληνική κρούση κατά τη συνάντηση των Υπουργών Εξωτερικών Σαμαρά – Genscher (Απρίλιος 1991)	282
Β. Η δεύτερη επίσημη ελληνική κρούση: η Ρηματική Διακοίνωση (Νοέμβριος 1995)	286
Γ. Μετά το 1995	297
Παρέμβαση: Το φάντασμα του Max Merten	316
VI. Αποτίμηση	325
Α. Η στάση των ελληνικών Κυβερνήσεων	326
Β. Η στάση των γερμανικών Κυβερνήσεων	330
1. Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας	330
2. Γερμανική Λαϊκή Δημοκρατία	332
Γ. Γερμανική επιχειρηματολογία	333
Δ. Το Κατοχικό Δάνειο: μια ιδιαίτερη περίπτωση ιστορικής αναλγησίας	337
Ε. Καταληκτικά σχόλια και Προτάσεις	341
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	351
ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	797

*Στον Αργύρη και τον Karlo,
και στον Αντώνη*

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Στην παρούσα μελέτη αντικατοπτρίζεται ο μόχθος της προσωπικής μου ενασχόλησης με το ζήτημα των γερμανικών οφειλών προς την Ελλάδα, συνεπεία του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και της γερμανικής Κατοχής της χώρας κατά το διάστημα Απριλίου 1941 έως τα τέλη 1944. Η ενασχόληση αυτή σχετίζεται άμεσα με την υπηρεσία μου ως Διπλωματικού Υπαλλήλου στην Πρεσβεία Βερολίνου κατά τα τελευταία οκτώ έτη, στην ουσία της όμως, είναι το αποτέλεσμα εντατικής εργασίας της τελευταίας τριετίας, κατά βάση πέραν του υπηρεσιακού ωραρίου. Το βιβλίο αυτό αποτελεί τη συνισταμένη χειρωνακτικής εργασίας αρκετών μηνών (με γάντια και μάσκα στο πλαίσιο της εκκαθάρισης ενός μεγάλου σε όγκο αρχειακού υλικού που βρισκόταν στην Πρεσβεία Βερολίνου) και μελέτης σε βιβλιοθήκες και μπροστά από οθόνες υπολογιστών, για την εξέταση έντυπου ή ψηφιοποιημένου πρωτογενούς υλικού και βιβλιογραφίας.

Όση ατομική εργασία και να εμπεριέχεται στο έργο αυτό, θεωρώ ότι δεν θα είχε ολοκληρωθεί έγκαιρα –ίσως μάλιστα να μην είχε αρχίσει ποτέ η διαδικασία συγγραφής του–, εάν δεν είχα τύχει της υποστήριξης μερικών ανθρώπων, οι οποίοι, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο ο καθένας τους, διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο στην έκδοση αυτή.

Κατ' αρχάς, θα ήθελα να εκφράσω τις ευχαριστίες μου στον πρώην Υπουργό Εξωτερικών Νίκο Κοτζιά, που, παρά το γεγονός ότι η γνωριμία μας μετριόταν σε ώρες, άκουσε την πρότασή μου για την εκπόνηση αυτής της μελέτης, την ενέκρινε, δείχνοντας στο πρόσωπό μου την απαραίτητη εμπιστοσύνη, και παρέτεινε αποκλειστικά για τον σκοπό αυτό την υπηρεσιακή παραμονή μου στο Βερολίνο, ώστε να έχω την κατάλληλη πρόσβαση και σε γερμανικές βιβλιοθήκες και αρχεία.

Ευχαριστίες οφείλω επίσης στον Υπουργό Εξωτερικών Γιώργο Κατρούγκαλο, που έδωσε το τελικό πράσινο φως για την έκδοση, αλλά και στην Αναπληρώτρια Υπουργό Σία Αναγνωστοπούλου, η οποία αναγνώρισε την ουσία του εγχειρήματος και του έδωσε την κατάλληλη ώθηση.

Θερμές ευχαριστίες επιθυμώ να εκφράσω στον Πρόσβυ της Ελλάδας στο Βερολίνο Θεόδωρο Δασκαρόλη, που υπήρξε από την αρχή μέχρι το τέλος πολύτιμος αρωγός και υποστηρικτής του εγχειρήματος. Έχοντας υπηρετήσει ως Διπλωμάτης τρεις φορές στο Βερολίνο, στην Ανατολική και Δυτική Γερμανία, αποτέλεσε βαθύ γνώστη του θέματος και πηγή εμπειρίας και γνώσεων. Τα σχόλια, οι ιδέες και οι σχετικές με το θέμα προτάσεις του, που μοιράστηκε γενναιόδωρα μαζί μου, υπερβαίνουν κατά πολύ τη συναδελφική αλληλεγγύη και καταδεικνύουν ότι και ο ίδιος ενστερνίζεται από καιρό την αναγκαιότητα παρουσίασης του υλικού του παρόντος τόμου, ως απαραίτητη προϋπόθεση για να γνωρίζουν Έλληνες και Γερμανοί την κατάσταση των πραγμάτων.

Επί πρακτικότερων ζητημάτων, θερμές ευχαριστίες οφείλω στη συνάδελφο στην Πρεσβεία Βερολίνου Ιωάννα Συρίγου, Διοικητική Γραμματέα Α', η οποία επί μήνες μετέγγραψε, με ζέση και αφοσίωση, το υλικό του Παραρτήματος, ώστε να είναι ευανάγνωστο στον αναγνώστη.

Ο Γιώργος Πολυδωράκης, Εμπειρογνώμονας Σύμβουλος Α', Προϊστάμενος της Υπηρεσίας Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου του Υπουργείου Εξωτερικών, συνέβαλε με ουσιαστικές και πρακτικές πληροφορίες, τόσο κατά την εκκαθάριση του αρχείου της Πρεσβείας όσο κατά τη φάση της ολοκλήρωσης.

Στην έρευνα ελληνικών αρχείων, εκτός αυτών του Υπουργείου Εξωτερικών, σημαντική αποδείχθηκε η συμβολή της Σοφίας Βαβία και του Ιάσωνα Κονταξή.

Για την ακαδημαϊκή και την εν γένει υποστήριξη είμαι ευγνώμων στον ιστορικό Dr. Dr. Karl Heinz Roth, ο οποίος εξέδωσε το 2017 μαζί με τον Hartmut Rübner τη γνωστή μελέτη του για το ζήτημα των γερμανικών οφειλών με τίτλο: *Reparationsschuld. Hypotheken der deutschen Besatzungsherrschaft in Griechenland und Europa*. Το έργο αυτό εκδόθηκε στις αρχές του 2019 και σε ελληνική μετάφραση (*Η οφειλή των επανορθώσεων. Υποθήκες της γερμανικής κατοχής στην Ελλάδα και την Ευρώπη*, Κατερίνη: Ο Τόπος Μου.) Στην πρώτη της έκδοση, η μελέτη εκείνη βασίστηκε στην έρευνα γερμανικών, κυρίως, αρχείων. Συνεπώς, η ανά χειράς μελέτη μπορεί να θεωρηθεί συμπληρωματική του έργου των Roth και Rübner, καθώς καλύπτει πλέον και την οπτική των ελληνικών αρχείων. Απαντώντας εκ των προτέρων σε πολλά ερωτήματά μου –χάρη στην εμπειριστατωμένη παρουσίαση του ευρύτερου ιστορικού πλαισίου– το έργο τους υπήρξε για μένα ασφαλής πυξίδα.

Είχα την τύχη να έχω την υποστήριξη του Ιδρύματος για την Κοινωνική Ιστορία του 20ού αιώνα (Stiftung für Sozialgeschichte des 20. Jahrhunderts), του οποίου υπήρξα Research Fellow για το Πρόγραμμα «Επανορθώσεις». Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στον ιστορικό Dr. Hartmut Rübner, αλλά και στον υπεύθυνο βιβλιοθήκης Malte Heuer για τη συνδρομή τους από άποψης αρχειακού υλικού.

Ένα μεγάλο ευχαριστώ οφείλω στον Περικλή Δουβίτσα των εκδόσεων Νεφέλη, που αγκάλιασε από πολύ νωρίς την ιδέα αυτού του βιβλίου και με επιμονή, υπομονή και με τον εξαιρετικό επαγγελματισμό που τον διακρίνει συνέβαλε στην ταχύτατη υλοποίησή του.

Τέλος, δεν θα μπορούσα να κλείσω το τμήμα αυτό χωρίς να αναφερθώ στη συνδρομή της συζύγου μου Daria Klisch, που υπομένει εδώ και χρόνια με κατανόηση και ενίοτε με χιούμορ το έντονο ενδιαφέρον μου για τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και τη γερμανική Κατοχή. Το βιβλίο αυτό φέρει εμμέσως και τη δική της σφραγίδα, επιπέδου άυλου και συναισθηματικού. Και γι' αυτό, έχει την αγάπη μου.

Παρά τη συνδρομή τρίτων προσώπων, θεωρώ αυτονόητο να υπογραμμίσω ότι η παρούσα μελέτη αποτελεί προσωπική εργασία, ως εκ τούτου, φέρω ως συγγραφέας την αποκλειστική ευθύνη για τυχόν λάθη ή παραλείψεις.

Βερολίνο, Απρίλιος-Μάιος 2019

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ

τοῖσι δὲ καὶ μετέειπεν ἄναξ ἀνδρῶν Ἀγαμέμνων·
κέκλυτέ μευ Τρῶες καὶ Δάρδανοι ἢδ' ἐπίκουροι·
νίκη μὲν δὴ φαίνεται ἄρηϊφίλου Μενελάου,
ὕμεῖς δ' Ἀργεῖην Ἑλένην καὶ κτήμαθ' ἅμ' αὐτῇ
ἔκδοτε, καὶ τιμὴν ἀποτινέμεν ἣν τιν' ἔοικεν,
ἢ τε καὶ ἔσσομένοισι μετ' ἀνθρώποισι πέληται.
Ὡς ἔφατ' Ἀτρεΐδης, ἐπὶ δ' ἦνεον ἄλλοι Ἀχαιοί.¹
Ομήρου *Ιλιάς*, ραψωδία Γ, στ. 455-461

Στο τέλος της ραψωδίας Γ της *Ιλιάδας*, μετά τη μονομαχία του Πάρη με τον Μενέλαο που δεν πρόλαβε να ολοκληρωθεί, καθώς η Αφροδίτη τύλιξε με ομίχλη τον προστατευόμενό της, γιο του βασιλιά της Τροίας, και τον μετέφερε μακριά για να τον σώσει από βέβαιο θάνατο, ο ηγέτης των Αχαιών βασιλιάς Αγαμέμνονας απευθύνθηκε στους Τρώες απαιτώντας από εκείνους να αποδεχθούν την ήττα του Πάρη και τις συνέπειές της. Τους ζήτησε, συγκεκριμένα, να επιστρέψουν την απαχθείσα Ελένη με την περιουσία της και επιπλέον να καταβάλουν στους Αχαιούς το πρόστιμο που αρμόζει.

Εάν στόχος της υλικής αποζημίωσης ήταν απλώς η αποκατάσταση της ζημίας, ο ποιητής δεν θα έκανε μνεία των γενεών που πρόκειται να ακολουθήσουν. Η αποζημίωση, με την αναφορά στην ανάγκη εντύπωσής της στη συλλογική μνήμη των μελλούμενων γενεών, καθίσταται μέσο διαφύλαξης της ειρήνης. Οι μελλοντικές γενιές, διατείνεται ο ποιητής, πρέπει να έχουν συνείδηση του γεγονότος ότι εκείνοι που παραβίασαν το Δίκαιο

---

1. Τους είπε τότε ο μέγας αφέντης Αγαμέμνονας: ακούστε με, Τρώες, Δάρδανοι κι οι σύμμαχοί τους, είναι ξεκάθαρο ότι νίκησε ο αγαπημένος του Άρη Μενέλαος. Δώστε λοιπόν εσείς πίσω την Αργίτισσα Ελένη και την περιουσία της μαζί, και καταβάλετε το πρόστιμο εκείνο που ταιριάζει, ώστε να το κρατήσουνε στη μνήμη τους και οι μελλοντικές γενιές ανθρώπων. Έτσι μίλησε ο γιος του Ατρέα, κι οι άλλοι Αχαιοί συμφώνησαν μαζί του. (Μ.τ.Σ.)

αναγκάστηκαν να επανορθώσουν (αποδίδοντας την Ελένη και την παρουσία της) και αποζημιώσουν για τα δεινά που προκάλεσαν. Τρεις χιλιάδες περίπου χρόνια πριν τους δύο Παγκόσμιους Πολέμους του 20ού αιώνα, ο αρχαιοελληνικός κόσμος θεωρούσε την επανόρθωση, μέσω της απόδοσης των «κλοπιμαίων» και την υλική αποζημίωση του αδικοπραγούντος προς το θύμα, συστατικά στοιχεία του Διεθνούς Δικαίου και συνεπώς της προσπάθειας για ειρηνική συνύπαρξη ανθρώπων και λαών.

Τον Ιούνιο του 2017 η Κυβέρνηση της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας παρουσίασε στην Ομοσπονδιακή Βουλή ένα κείμενο με τίτλο «Βασικές Αρχές της Ομοσπονδιακής Κυβέρνησης – Εμποδίζοντας τις κρίσεις, αντιμετωπίζοντας τις διαμάχες, ενισχύοντας την ειρήνη».² Στο τμήμα 3 («Σκοποί, προσεγγίσεις και εργαλεία για την ενίσχυση της ειρήνης»), η Υποενότητα 3.2.3. αναφέρεται στο Κράτος Δικαίου. Στο κείμενό της έχουν ενταχθεί, εντός πλαισίου, δύο παράγραφοι υπό τον τίτλο «Επεξεργασία του παρελθόντος και συμφιλίωση» (Vergangenheitsarbeit und Versöhnung). Για λόγους συντομίας, παρατίθεται μόνο η δεύτερη:

«Η επεξεργασία του παρελθόντος αποτελεί σήμερα ένα κεντρικό συστατικό της διεθνούς πολιτικής για την ειρήνη. Τούτο καθιστούν σαφές πληθώρα ad hoc δικαστηρίων, η καθιέρωση του Διεθνούς Δικαστηρίου, επιτροπές αλήθειας και συμφιλίωσης, προγράμματα αποζημίωσης, η ενίσχυση των δικαιωμάτων των θυμάτων και ο ορισμός ενός Ειδικού Απεσταλμένου των Η.Ε. για την ενίσχυση της Αλήθειας, της Δικαιοσύνης, των Επανορθώσεων και των Εγγυήσεων για τη Μη Επανάληψη».

Τόσο το πιο πάνω απόσπασμα όσο και ο τόνος του συνολικού κειμένου δείχνουν ότι η γερμανική πλευρά ενστερνίζεται τις έννοιες Αποζημίωση και Επανορθώσεις ως στοιχεία που συμβάλλουν στην απόδοση Δικαιοσύνης σε διακρατικές (και όχι μόνο) διαμάχες, αλλά κυρίως στην ειλικρινή αντιμετώπιση των σκοτεινών σελίδων του παρελθόντος των κρατών, με στόχο τη διαφύλαξη της ειρήνης. Υπό την έννοια αυτή, η στάση της σημερινής Κυβέρνησης της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας δεν

---

2. «Leitlinien der Bundesregierung – Krisen verhindern, Konflikte bewältigen, Frieden fördern», Deutscher Bundestag – Drucksache 18/12813/19-06-2017 (<http://dip21.bundestag.de/dip21/btd/18/128/1812813.pdf>). Το παράθεμα είναι από τη σελ. 34.

αφίσταται ουσιαστικά –επί της αρχής– από την άποψη που εξέφρασε ο βασιλιάς Αγαμέμνονας στην *Ιλιάδα*.

Το υλικό που εξετάστηκε στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης και, σε πολύ περιορισμένο βαθμό, παρατίθεται στο Παράρτημα, ενδείκνυται για τον έλεγχο συνέπειας της πιο πάνω καταγραφείσας γερμανικής στάσης σε θεωρητικό επίπεδο, σε σύγκριση με όσα έχει πράξει μεταπολεμικά η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας έναντι της Ελλάδας. Αντιστοίχως, ενδείκνυται και για τον έλεγχο των δηλώσεων και πράξεων της ελληνικής πλευράς, η οποία δεν σταμάτησε ποτέ να τονίζει, λιγότερο ή περισσότερο έντονα, ότι οι απαιτήσεις της για αποζημιώσεις/επανορθώσεις είναι ενεργές και διεκδικήσιμες, όταν η ίδια θεωρήσει ότι είναι η κατάλληλη στιγμή.

Η υπηρεσία του συγγραφέα στην Πρεσβεία Βερολίνου σχεδόν καθ' όλη τη διάρκεια της πρόσφατης οικονομικής κρίσης της Ευρωζώνης, οπότε και το θέμα των γερμανικών αποζημιώσεων/επανορθώσεων ερχόταν σε τακτά διαστήματα στη δημοσιογραφική επιφάνεια, προσέφερε την ευκαιρία άμεσης επαφής με σωρεία δηλώσεων Γερμανών ιθυνόντων, οι οποίοι εξέφρασαν απόψεις που υποδηλώνουν μεγαλύτερη ή μικρότερη, κατά περίπτωση, άγνοια των πραγματικών ιστορικών και νομικών δεδομένων σχετικά με το θέμα αυτό.³

---

3. Από γερμανικής πλευράς, ακόμα και πολιτικοί με ισχυρό νομικό υπόβαθρο φαίνεται ότι δεν έχουν αντιληφθεί το ζήτημα σε όλες του τις πτυχές, προφανώς λόγω έλλειψης κατάλληλης ενημέρωσης. Πβ. ενδεικτικά τις δηλώσεις του τότε Υπουργού Οικονομικών Wolfgang Schäuble (CDU) σε σχέση με το ελληνικό αίτημα για επανορθώσεις: «Τέτοιες δηλώσεις τις θεωρώ ανεύθυνες. Θα ήταν πολύ σημαντικότερο να εξηγήσει κανείς στον κόσμο τον δρόμο των μεταρρυθμίσεων και να τον συνοδεύσει στον δρόμο αυτό, παρά να τον παραπλανά με τέτοιες ιστορίες. Η Ελλάδα έχει ήδη πετύχει πολλά, αλλά έχει έναν ακόμη μεγαλύτερο δρόμο μπροστά της.» Ο κ. Schäuble δεν βλέπει, άλλωστε, να έχει καμιά τύχη το αίτημα αυτό, γιατί το ζήτημα των αποζημιώσεων έχει ξεκαθαρίσει από καιρό», ανάρτηση με τίτλο: «Schäuble warnt Athen vor Reparationsforderungen», dapd, 11-04-2013 (<https://www.wp.de/politik/schaeuble-warnt-athen-vor-reparationsforderungen-id7824363.html>), αλλά και πιο πρόσφατα τις δηλώσεις των ειδικών σε θέματα εξωτερικής πολιτικής ευρωβουλευτών Alexander Graf Lambsdorff (FDP): «Αυτή η συζήτηση βλάπτει την Ευρώπη και δεν προσφέρει τίποτα στην Ελλάδα. Η Γερμανία δεν πρέπει να πληρώσει, αυτό είναι σαφές από την άποψη του Διεθνούς Δικαίου, σύμφωνα με τη Συμφωνία του 1960. Πρόκειται λοιπόν για έναν προφανή ελιγμό των Ελλήνων λαϊκιστών, για να πάρουν πόντους στο εσωτερικό» και Elmar Brok (CDU): «Με τη Συμφωνία περί Χρεών ρυθμίστηκαν τα πάντα, νομι-

Η μελέτη αυτή αποσκοπεί στην παρουσίαση των δεδομένων όπως καταγράφονται στα υπηρεσιακά έγγραφα, με σκοπό να φωτίσει ιστορικά γεγονότα, αλλά και να αποσαφηνίσει τις εκατέρωθεν θέσεις και στάσεις. Σε ένα δεύτερο επίπεδο, στοχεύει στο να συμβάλει, στο μέτρο του δυνατού, στη διάλυση μύθων και παρανοήσεων, ώστε οι δύο χώρες να αποκτήσουν μια, κατά το δυνατόν, κοινή κατανόηση για το τι συνέβη το 1941-1944 στην Ελλάδα και κυρίως για το τι συνέβη ή δεν συνέβη στη συνέχεια, σε επίπεδο αποζημιώσεων/επανορθώσεων, συνεπώς και το τι θα έπρεπε να γίνει εφεξής. Με τον τρόπο αυτό επιδιώκει να συμβάλει στη βελτίωση και διασφάλιση των ελληνογερμανικών σχέσεων.

Το εύρος του αρχειακού υλικού που εξετάστηκε ανέρχεται σε 100.000 περίπου σελίδες εγγράφων κάθε είδους (κυρίως διπλωματική αλληλογραφία, σημειώματα, νομικά κείμενα, επιστολές, πρακτικά διαπραγματεύσεων και συνεδριάσεων, αιτήσεις αποζημίωσης). Η επιλογή τού προς δημοσίευση αρχειακού υλικού αποτέλεσε τη μεγαλύτερη πρόκληση, από κοινού ίσως με το εγχείρημα συνεκτικής εξιστόρησης καθεαυτών, επιμέρους θεμάτων, που εξυφαίνονται παράλληλα στον χρόνο, ως συνιστωσών που καταλήγουν σε μια ενιαία εικόνα-συνισταμένη. Στο κείμενο επιδιώχθηκε η εξιστόρηση, βασισμένη στα επιλεγμένα έγγραφα, να προσφέρει στον αναγνώστη μια σαφή εικόνα του κάθε θέματος. Παράλληλα, όπου αυτό κρίθηκε απαραίτητο, έγιναν παραπομπές σε άλλα κεφάλαια της μελέτης. Από την άλλη πλευρά, τα έγγραφα που περιλαμβάνονται στο Παράρτημα έχουν καταχωρηθεί με απόλυτη χρονολογική σειρά. Πρόκειται άνευ εξαιρέσεων για υλικό που βρίσκεται στο Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών ανεξαρτήτως της επιμέρους προέλευσης (Διπλωματικό και Ιστορικό Αρχείο, Πρεσβεία Βόννης/Βερολίνου, Πρεσβεία Ανατολικού Βερολίνου, Γενικό Προξενείο Βερολίνου/Στρατιωτική Αποστολή Βερολί-

---

κά δεν υφίστανται απαιτήσεις έναντι της Γερμανίας. Η συζήτηση βλέπει τις ελληνογερμανικές σχέσεις και δεν επιτρέπεται να ξαναρχίσει». Ανάρτηση με τίτλο: «Griechen wollen 376 Mrd Kriegs-Entschädigung von uns», *BILD*, 09-10-2018 (<https://www.bild.de/politik/ausland/politik-ausland/376-mrd-euro-die-irre-reparations-forderung-der-griechen-57734606.bild.html>). Πιο επιθετικός ήταν ο τότε ογδοντάχρονος πρώην Ομοσπονδιακός Πρόεδρος της Δημοκρατίας και του Ανώτατου Συνταγματικού Δικαστηρίου, ο Roman Herzog, σε συνέντευξή του στην εφημερίδα *Rheinische Post* (16-03-2015): «Οι αξιώσεις αυτές αποτελούν στην πραγματικότητα μια πολιτική απόπειρα εκβιασμού. Σε έναν τέτοιο εκβιασμό δεν πρέπει να υποκύψουμε».

νου). Η ανάγνωση μπορεί να γίνει με περισσότερους του ενός τρόπους: είτε ξεκινώντας από το κείμενο και ανατρέχοντας στο εκάστοτε έγγραφο του Παραρτήματος, όπου γίνεται σχετική παραπομπή, είτε διαβάζοντας το Παράρτημα πριν ή μετά την ανάγνωση του κυρίως κειμένου, τρόπον τινά, ως ενιαία αφήγηση, ώστε να δημιουργείται η αίσθηση της συγχρονίας. Ενδιαφέρον θα είχε για τους αναγνώστες που θα προτιμήσουν να έχουν ως βάση εκκίνησης το κείμενο, την ώρα που θα ανατρέχουν βάσει παραπομπής σε έγγραφο του παραρτήματος, να διαβάζουν και τα έγγραφα πριν και μετά από αυτό της παραπομπής, ώστε να σχηματίζουν μια έστω και μικρή εικόνα για το τι συνέβαινε παράλληλα με το υπό εξέταση γεγονός.

Αν και καταβλήθηκε προσπάθεια η παρούσα μελέτη να πληροί επιστημονικά κριτήρια, η αναγωγή στη σχετική βιβλιογραφία είναι περιστασιακή. Τόσο για το θέμα της γερμανικής Κατοχής της Ελλάδας όσο και για αυτό των γερμανικών οφειλών έχουν γραφεί αξιόλογα επιστημονικά έργα. Πέραν της προαναφερθείσας μελέτης των Karl Heinz Roth και Hartmut Rübner, ιδιαίτερη αναφορά οφείλει ο συγγραφέας στη μελέτη *Πολεμικές οφειλές και εγκληματίες πολέμου στην Ελλάδα. Ψάχνοντας την ηθική και υλική δικαίωση μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο* της Δέσποινας-Γεωργίας Κωνσταντινάκου, η οποία προέβη σε ευρεία συνδυαστική έρευνα αρχείων στην Ελλάδα και τη Γερμανία. Λόγω της εν μέρει παρόμοιας στόχευσης, ο συγγραφέας συμβουλευθήκε το βιβλίο αυτό αφού είχε προβεί στην επιλογή του υλικού στο οποίο θα βάσιζε τη συγγραφή και αποφάσισε να το συμβουλευτεί σταδιακά μετά τη συγγραφή του κάθε Κεφαλαίου. Είναι ιδιαίτερα ευχάριστο το γεγονός ότι σε κάποια κεφάλαια η επιλογή και η αξιολόγηση πηγών ήταν σε σημαντικό, αν και όχι σε απόλυτο βαθμό, κοινή, με αποτέλεσμα να υπάρχουν ενίοτε ταυτίσεις και παρόμοια συμπεράσματα. Τα ανωτέρω διατηρήθηκαν αναλλοίωτα, εφόσον κρίθηκε ότι είχαν νόημα στη δόμηση της παρούσας μελέτης, αλλά και γιατί υπήρχαν σημεία που η οπτική μιας ιστορικού και ενός υπηρεσιακού στελέχους διαφέρει, κάτι που ενδέχεται να έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τον αναγνώστη.

Θεωρώντας ότι παρέλκει, στο πλαίσιο αυτό, η έστω και επιγραμματική περιγραφή της περιόδου 1941-1944, προτείνεται σε αναγνώστες, χωρίς προηγούμενη σε βάθος επαφή με το θέμα, η ανάγνωση κάποιων από τα βασικά έργα που παρατίθενται στην ενδεικτική βιβλιογραφία στο τέλος του έργου.

Αντικείμενο της ανά χείρας μελέτης είναι αποκλειστικά και μόνο οι γερμανικές οφειλές (αποζημιώσεις έναντι ιδιωτών, επανορθώσεις έναντι του ελληνικού κράτους και αποδόσεις πολιτιστικών αγαθών) και όχι το ζήτημα των οφειλών στο σύνολό του. Αυτό συνεπάγεται, ότι πληροφορίες και σχόλια για την ιταλική και τη βουλγαρική κατοχή αναφέρονται μόνο περιστασιακά, στον βαθμό που συγκεκριμένες πληροφορίες συμβάλλουν στην εξιστόρηση του κυρίως θέματος.

Αναφορές σε κυβερνητικά στελέχη και θεσμούς χωρίς εθνικό προσδιορισμό αφορούν Έλληνες αξιωματούχους (π.χ. ο Υπουργός Εξωτερικών αλλά ο Υπουργός Εξωτερικών της Ο.Δ. της Γερμανίας). Ο όρος «Κατοχικές Δυνάμεις» αφορά αποκλειστικά τη Γερμανία και την Ιταλία, ο δε όρος «Τρεις Δυνάμεις», τη Γαλλία, το Ηνωμένο Βασίλειο και τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής.

Η ορθογραφία και η στίξη των αρχειακών κειμένων του Παραρτήματος έχει διατηρηθεί αναλλοίωτη, με εξαίρεση την εφαρμογή του μονοτονικού συστήματος. Διορθώθηκαν μόνο λίγα προφανή ορθογραφικά ή τυπογραφικά λάθη, αλλά δεν υπήρξε παρέμβαση στα κείμενα, ιδίως όταν σχετίζονταν με τις γλωσσικές προτιμήσεις των συντακτών των εγγράφων. Ως εκ τούτου, η ορθογραφία του παραρτήματος αντικατοπτρίζει ένα ενδιαφέρον ψηφιδωτό εβδομήντα πέντε και πλέον ετών υπηρεσιακής γραπτής γλώσσας. Τμήματα κείμενου σε αγκύλες ([ ]) έχουν προστεθεί από τον συγγραφέα. Αποσιωπητικά εντός παρενθέσεων υποδηλώνουν κείμενο που έχει παραλειφθεί. Περιορισμένης έκτασης κείμενο σε λατινική γραφή (π.χ. ένα όνομα) που περιλαμβάνεται σε ευρύτερο ελληνικό κείμενο γραφόταν με κεφαλαία, εξαιτίας τεχνικών περιορισμών των τότε γραφομηχανών με ελληνικά στοιχεία. Για χάρη ομοιομορφίας, η παρούσα έκδοση χρησιμοποιεί πεζά γράμματα, ακόμα και στην περίπτωση τηλεγραφημάτων τα οποία ήταν γραμμένα με κεφαλαία. Επίσης, τμήματα εγγράφων που για λόγους έμφασης σημειώνονταν με αραιά γράμματα έχουν αποδοθεί με έντονα γράμματα.

Τα επιμέρους σχόλια επί των αρχειακών πηγών και η κριτική αποτίμηση στο τέλος του έργου δεν αποτελούν επίσημη θέση της ελληνικής Κυβέρνησης, αλλά καταγραφή της προσωπικής οπτικής του συγγραφέα, ο οποίος, ωστόσο, ευελπιστεί ότι θα συμβάλουν, κατά το μικρό μέρος που τους αναλογεί, στη διαμόρφωση μιας αναγκαίας, συνεκτικής, αποδεκτής από την κοινωνία, διακομματικής εθνικής θέσης που θα οδηγήσει στη

συστηματική διεκδίκηση των γερμανικών οφειλών. Είθε η μελέτη αυτή να βοηθήσει ταυτόχρονα τη γερμανική πλευρά να συνειδητοποιήσει ότι η πλήρης αποκατάσταση των διμερών σχέσεων σε πολιτικό, όσο και σε κοινωνικό επίπεδο, προϋποθέτει τη σοβαρή αντιμετώπιση του ζητήματος αυτού, η οποία δεν συνίσταται στην άρνηση συζήτησης ή στην de facto απόρριψη των απόψεων της απέναντι πλευράς στη βάση της διαφοράς οικονομικής ισχύος.

Θα ήταν ευκαταίο, συνεπώς, το πόνημα αυτό να συμβάλει σε μια νηφάλια συζήτηση του θέματος ανάμεσα στις δύο χώρες.

I. ΕΙΣΑΓΩΓΗ
Οι συνέπειες στην ελληνική οικονομία
των απαιτήσεων της Γερμανίας ως Κατοχικής Δύναμης
μέσα από ενδεικτικές μαρτυρίες πρωταγωνιστών

Σε λιγότερο από πέντε μήνες μετά την είσοδο της Wehrmacht στην Αθήνα, οι εξελίξεις στον χώρο της ελληνικής οικονομίας είχαν λάβει τόσο ανησυχητικές διαστάσεις ώστε ο Υπουργός Οικονομικών αναγκάστηκε να αποστείλει πανομοιότυπες επιστολές¹ στους Πληρεξούσιους Γερμανίας και Ιταλίας, Günther Altenburg και Pellegrino Ghigi, με το ακόλουθο περιεχόμενο:

Αθήνα, 22 Σεπτεμβρίου 1941

Εξοχότατε,

Σε συνέχεια της επιστολής μου από 5 τ.μ. επιτρέψατέ μου να εκφράσω στην Εξοχήτά σας διά της παρούσης την παράκληση όπως εξετάσετε ευμενώς τις ακόλουθες προτάσεις και όπως θελήσετε τις λάβετε υπ' όψιν:

(...)

4. Ο ευρισκόμενος στην Ελλάδα κατοχικός στρατός να χωριστεί σε δύο κατηγορίες

α) των μονάδων που θα φροντίζουν για την ασφάλεια και την δημόσια τάξη

β) των μονάδων που υπηρετούν γενικότερους στρατιωτικούς και πολεμικούς σκοπούς.

Να καταστήσετε υπεύθυνο το ελληνικό κράτος μόνο για τα καθήκοντα της πρώτης κατηγορίας, διότι η μικρή και πτωχή χώρα δεν θα μπορούσε να αντέξει το γεγονός τόσο έντονης οικονομικής επιβάρυνσης, εάν έπρεπε να αναλάβει επιπλέον όλα τα απαραίτητα έξοδα για

---

1. Επιστολή συνημμένη στην Εμπιστευτική Έκθεση του αρμόδιου για οικονομικά θέματα στο Υπουργείο Εξωτερικών Μίνωα Παλιεράκι, 09-09-1963, Α.Α.Υ.Ε. Φ. 59.1.

τους πολεμικούς σκοπούς των Δυνάμεων του Άξονα στη γωνία αυτή της νοτιοανατολικής Ευρώπης, πολύ δε περισσότερο που η διάρκειά τους δεν διαφαίνεται να είναι πολύ βραχεία.

(...)

Με εξαιρετική τιμή,
Σ. Γκοτζαμάνης

Από την επιστολή καθίσταται σαφές ότι το πρόβλημα του μεγέθους των στρατευμάτων που διατηρούσαν στην Ελλάδα οι Κατοχικές Δυνάμεις (Γερμανία και Ιταλία) ήταν ευθύς εξαρχής εμφανές. Το ίδιο συνέβαινε και με τους σκοπούς, τους οποίους τα στρατεύματα αυτά καλούνταν να υπηρετήσουν. Μη εισακουόμενη η ελληνική Κυβέρνηση ενέτεινε τις προσπάθειές της με διαβήματα.

Με την πάροδο δύο περαιτέρω μηνών, στις 21 Νοεμβρίου 1941, ο Γενικός Διευθυντής του Υπουργείου Οικονομικών Αθανάσιος Σμπαρούνης υπέβαλε Έκθεση προς «το επί των Οικονομικών Υπουργείων και τας Α.Α.Ε.Ε. τους Κυρίους Πληρεξούσιον του Ράιχ και Πληρεξούσιον της Ιταλίας» στην Αθήνα με τίτλο «Αι Δαπάναι Κατοχής της Ελλάδος».² Η Έκθεση αποτελούσε ουσιαστικά προειδοποίηση εκ μέρους του ελληνικού κρατικού μηχανισμού προς τους αρμόδιους των Κατοχικών Δυνάμεων για την κατάσταση της οικονομίας και την τροπή που φαίνονταν να λαμβάνουν τα πράγματα, εξαιτίας των ασυγκράτητων δαπανών με τις οποίες οι κατοχικοί στρατοί επιβάρυναν την ελληνική οικονομία. Ο Σμπαρούνης παρουσίασε το τότε ισχύον, από άποψη Διεθνούς Δικαίου, νομικό πλαίσιο,³ το οποίο προέβλεπε την καταβολή των δαπανών κατοχής από την κατεχόμενη χώρα, υπό σαφείς, όμως, περιοριστικούς όρους. Στη συνέχεια, επισήμανε ότι, βάσει του εν λόγω νομικού πλαισίου: α) οι δαπάνες κατοχής επιβαλλόταν να υπολογίζονται σε συνάρτηση με τις οικονομικές δυνατότητες της κατεχόμενης χώρας, και β) το μέγεθος του στρατού κατοχής έπρεπε να αντιστοιχεί στις αναγκαίες δυνάμεις που απαιτούνταν για τη διατήρηση της ασφάλειας και της τάξης στην κατεχόμενη χώρα και όχι στις ευρύτερες πολεμικές στρατηγικές επιδιώξεις της Κατοχικής Δύναμης.

2. Αθανάσιος Σμπαρούνης (1950): *Μελέται και αναμνήσεις εκ του Β' Παγκοσμίου Πολέμου*, Αθήνα, σελ. 17-78.

3. Όπως αυτό προκύπτει από τη Σύμβαση για τον σεβασμό των νόμων και εθίμων του χειραίου πολέμου (Hague IV) από τη σειρά Συμβάσεων της Χάγης (1907).

Στο έβδομο κεφάλαιο της Έκθεσης, ο Σμπαρούνης ανέπτυξε μερικές σκέψεις σχετικά με το ύψος ενός «δίκαιου» ποσού δαπανών κατοχής, το οποίο θα έπρεπε να επωμιστεί η Ελλάδα. Το κεφάλαιο παρατίθεται αυτούσιο:

«ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΒΔΟΜΟΝ

ΠΟΙΟΝ ΕΙΝΑΙ ΤΟ ΔΙΚΑΙΟΝ ΠΟΣΟΝ ΔΑΠΑΝΩΝ ΚΑΤΟΧΗΣ

Εξέρχεται της ειδικότητος εμού να προσδιορίσω μετ' ακριβείας το ποσόν των δαπανών τούτων. Επειδή όμως αισθάνομαι ως υποχρέωσίν μου να υποδείξω μίαν λύσιν, θα παραθέσω κατωτέρω συλλογισμούς τινάς.

Η Ελλάς είναι χώρα μικρά, έχουσα σήμερον πληθυσμόν 6.700.000 κατοίκων εις το υπό των Γερμανών και των Ιταλών κατεχόμενον τμήμα της, μη δυναμένη να παρατάξη στρατόν πέραν ευαρίθμων εκατοντάδων χιλιάδων ανδρών. Διά να εδραιωθή στρατιωτική κατοχή επί τόσον μικρού λαού, αφωπλισμένου και απασχολημένου σήμερον κυρίως διά να αυξήση την παραγωγήν του και να εξασφαλίση τον επισιτισμόν, αρκούσι μόνον δεκάδες χιλιάδων στρατού κατοχής.

Συνημμένως τη παρούση υποβάλλομεν σημείωμα της αρμοδίας υπηρεσίας (Διευθύνσεως Επιμελητείας), θεωρημένον υπό του Υπουργείου Εθνικής Αμύνης, περιλαμβάνον: α) πίνακα εμφανίζοντα την μηνιαίαν και ημερησίαν δαπάνην συντηρήσεως μιας εμπολέμου μη μαχομένης Ελληνικής Ορεινής Μεραρχίας εν Καταυλισμώ, και β) πίνακα εμφανίζοντα την ημερησίαν και μηνιαίαν δαπάνην συντηρήσεως καθ' οπλίτην και κτήνος. Οι εν τω σημειώματι τούτω υπολογισμοί βασίζονται εις τιμάς των ειδών κατά την πολεμικήν περίοδον Ιανουαρίου έως Μαρτίου 1941, συμφώνως προς επίσημα κοστολόγια της υπηρεσίας. Η ορεινή αύτη μεραρχία έχει δύναμιν εκ 400 αξιωματικών και 12.000 οπλιτών, χρησιμοποιεί δε και 3.000 κτήνη.

Κατά το μνησθέν σημείωμα, η δαπάνη συντηρήσεως της Μεραρχίας ανέρχεται εις Δρχ. 20 εκατομμύρια μηνιαίως ή Δρχ. 666.666 ημερησίως.

Λαμβανομένου υπ' όψιν ότι ο Στρατός Κατοχής θα οφείλη να έχη και μηχανοκινήτους δυνάμεις, τεχνικάς μονάδας και αεροπορίαν δηλ. δυνάμεις δαπανηροτέρας, θα δεχθώμεν ως δαπάνην τού Στρατού Κατοχής, στρατού συγκροτήσεως βαλκανικής, Δρχ. 5 έως 6 εκατομμύρια ημερησίως. Επειδή όμως σήμερον ο Κατέχων Στρατός ανήκει εις Με-

γάλας Δυνάμεις και συνεπώς είναι δαπανηρότερος, πρέπει δε να ληφθή υπ' όφει και ποια τις εν τω μεταξύ πτώσις της αγοραστικής αξίας της δραχμής, δέον να δεχθώμεν ποσόν ανώτερον.

Υπολογίζομεν δε την ημερησίαν δαπάνην από του Μαΐου μέχρι τέλους Νοεμβρίου 1941 κυμαινομένην περί τα 8 έως 10 εκατομμύρια δρχ. διά τους παλαιότερους μήνας και αυξανομένην βαθμιαίως μέχρι 15 έως 18 εκατομμυρίων δραχμών διά τον πρόσφατον χρόνον.

Θα ώφειλε, συνεπώς, διά το διαρρέυσαν επτάμηνον, αι Δαπάναι Κατοχής να μη υπερέβαινον τα τρία (3) ή το πολύ τέσσαρα (4) δισεκατομμύρια δραχμών εν συνόλω.

Αναγνωρίζομεν, βεβαίως, ότι η Μεσόγειος θάλασσα είναι θέατρον πολέμου και ότι επομένως αι Δυνάμεις τού Άξονος δύνανται να κρίνωσι σκόπιμον να διατηρήσωσιν εν Ελλάδι στρατόν με δυνάμεις μεγαλύτερας από τας απαιτούμενας διά την απλήν κατοχήν.

Αι δαπάναι όμως του εκ των δυνάμεων τούτων υπερβάλλοντος τας ανάγκας της Κατοχής δεν είναι ορθόν να βαρύνωσι την Ελλάδα, διότι δεν είναι Δαπάναι Κατοχής.

Αι μέχρι τούδε καταλογισθείσαι εις την Ελλάδα δαπάναι κατοχής ανέρχονται εις τα εν τω ακολούθω πίνακι σημειούμενα ποσά.

ΠΙΝΑΞ

Δαπανών Κατοχής

καταλογισθεισών εις την Ελλάδα μέχρι της 15ης Νοεμβρίου 1941
(εις εκατομμύρια Δραχμών)

I. Πληρωμαί διά της Τραπέζης της Ελλάδος:	εκατ. Δραχμ.
α) Μετρητά προς τας Γερμανικάς Αρχάς:	
1. Έναντι αξίας μάρκων κατοχής	2.603
2. Λοιπαί πληρωμαί	5.538 8.141
β) Μετρητά προς τας Ιταλικάς Αρχάς:	3.750
Σύνολον	11.891
II. Πληρωμαί αμέσως υπό του Κράτους	4.177
III. Καταβλητέα ποσά έναντι αξίας χαρτονομισμάτων-Κατοχής	
α) Γερμανικών	5.000

μείον καταβληθέντων	2.603	2.397
β) Ιταλικών		5.000
Σύνολον		7.397
Γενικόν Σύνολον (I+II+III)		23.465

Όθεν αι μέχρι τέλους Νοεμβρίου 1941 καταβληθείσαι και καταβληθησόμεναι υπό της Ελλάδος εις την Γερμανίαν και την Ιταλίαν Δαπάναι Κατοχής ανέρχονται εις 25 δισεκατομμύρια δραχμών.

Εάν συγκρίνη τις το ποσόν των τριών (3) ή τεσσάρων (4) δισεκατομμυρίων δραχμών, εις το οποίον, κατ' ανώτατον όριον, θα έδει να ανέλθουν αι καθ' αυτό δαπάναι της κατοχής, με το ποσόν των 25 δισεκατομμυρίων, τας οποίας κατέβαλε και θα καταβάλη μέχρι τέλους Νοεμβρίου η Ελλάς επί τη βάσει της διακοινώσεως των Δυνάμεων του Άξονος, θ' αντιληφθή το μέγεθος του επιβληθέντος εις την Ελλάδα βάρους. Δέον να σημειωθή ότι εις το ανωτέρω ποσόν δεν περιλαμβάνονται τα βάρη των Βουλγαροκρατουμένων Επαρχιών, ως προς τα οποία, ως ελέχθη, η Ελληνική Δημοσιονομική Διοίκησης ετηρήθη ξένη.

Πρέπει, προς τούτοις, να προσθέσωμεν ότι εκ του ανωτέρω ποσού δαπανών κατοχής, το παραδοθέν εις μετρητά τμήμα είχε, κατά την μεγίστων αυτού αναλογίαν αγοραστικήν δύναμιν προπολεμικήν ή περίπου προπολεμικήν. Τώντι, μέγα μέρος τούτου διετέθη διά την αγοράν (ή εξόφλησιν τιμήματος) εμπορευμάτων ή προϊόντων, άτινα εδεδεσμεύθησαν υπό των Στρατιωτικών Αρχών Κατοχής άμα τη αφίξει ή βραδύτερον και διά τα οποία αι τιμαί ωρίσθησαν υπό των Αρχών Κατοχής εις επίπεδα περίπου μη απέχοντα των τιμών του παρελθόντος Απριλίου.

Εφόσον, όθεν κατέβαλε τόσον κολοσσιαία ποσά, δίκαιον είναι όπως η Ελλάς θεωρηθή προεξοφλήσασα τας Δαπάνας Κατοχής διά μίαν τριετίαν τουλάχιστον».⁴

Τίθεται βεβαίως το ερώτημα, κατά πόσον τα δύο στελέχη του γερμανικού Υπουργείου Εξωτερικών γνώριζαν την πραγματική κατάσταση που

4. Σμπαρούνης, *Μελέται*, σελ. 55-58.

επικρατούσε στην Αθήνα και τα αίτιά της.⁵ Σε Σημείωμά⁶ του με ημερομηνία 9 Νοεμβρίου 1941 σχετικά με τις δαπάνες κατοχής, ο Γερμανός Διπλωμάτης Carl Clodius επισημαίνει:

«Η ποσότητα χρήματος που κυκλοφορούσε στην Ελλάδα πριν τον πόλεμο ανερχόταν σε 6-8 δισεκατομμύρια.⁷ Η ποσότητα αυτή έχει ανέλθει σήμερα ήδη σε περισσότερα από 30 δισεκατομμύρια. Είναι σαφές ότι η Ελλάδα δεν είναι σε θέση να καταβάλλει ανά μήνα πληρωμές στο ύψος του μισού περίπου ποσού από αυτό που κυκλοφορούσε την εποχή της ειρήνης. Τα δημόσια οικονομικά παρουσιάζουν ένα διαρκώς διογκούμενο έλλειμμα, το οποίο σε περίπτωση περαιτέρω εξυπηρέτησης των δαπανών κατοχής στο σημερινό ύψος, αυξάνεται κατά τουλάχιστον 4 δισεκατομμύρια δραχμές περίπου, καθώς τα έσοδα δεν αρκούν ούτε καν κατά προσέγγιση για να καλύψουν τις κανονικές δαπάνες.

Εφόσον ριζική λύση στο ζήτημα δεν είναι δυνατή, σύμφωνα με την ομόφωνη κρίση όλων των συμμετεχόντων γερμανικών και ιταλικών θεσμών, δεν μένει άλλη διέξοδος από το να καλύπτονται οι δαπάνες

5. Η ερώτηση είναι ρητορική. Σύμφωνα με τον Jürgen Kilian (2017): *Krieg auf Kosten anderer. Das Reichsministerium der Finanzen und die wirtschaftliche Mobilisierung Europas für Hitlers Krieg*, Βερολίνο: De Gruyter, σελ. 301 κ.ε., από τις 26 Οκτωβρίου 1941 και για τέσσερις εβδομάδες, ο Walter Eckhardt, στέλεχος του Υπουργείου Οικονομικών και συνεργάτης του Breyhan (βλ. κατωτέρω), μετέβη στην Αθήνα για να μελετήσει την κατάσταση της οικονομίας και να προτείνει λύσεις. Στις προτάσεις του συμπεριλαμβανόταν η θεωρητική σκέψη της μη επιβάρυνσης της Ελλάδας με όλα τα έξοδα των Δυνάμεων Κατοχής, καθώς και η χορήγηση δανείου από το Ράιχ, το οποίο όμως –κατά τον Kilian– περιελάμβανε παροχές της Ελλάδας προς το Βερολίνο, συνιστώντας έτσι την πρώτη σύλληψη της ιδέας του Κατοχικού Δανείου.

6. Martin Seckendorf (1992): *Die Okkupationspolitik des deutschen Faschismus in Jugoslawien, Griechenland, Albanien, Italien und Ungarn (1941-1945)*, Βερολίνο: Hühthig. Το παράθεμα: Dokument 61, σελ. 182.

7. Σύμφωνα με τα στοιχεία που παραθέτει ο Σμπαρούνης, *Μελέται*, σελ. 34:

«Η νομισματική κυκλοφορία είχαν εις τας κάτωθι χρονολογίας ως εξής :

Δεκέμβριος	1938	7.238,7	εκατ. δραχμών
Δεκέμβριος	1939	9.452,8	εκατ. δραχμών
31 Μαρτίου	1940	12.194	εκατ. δραχμών
31 Μαρτίου	1941	19.371,4	εκατ. δραχμών
30 Σεπτεμβρίου	1941	33.489	εκατ. δραχμών
15 Νοεμβρίου	1941	41.188	εκατ. δραχμών».

κατοχής και στο μέλλον από την έως τώρα πηγή, παρά τις όποιες αμφιβολίες και το αδιαμφισβήτητο γεγονός ότι η Ελλάδα εξωθείται όλο και πιο πολύ στον πληθωρισμό».

Τις πρακτικές συνέπειες του χάους που προκαλούσε η έως τότε οικονομική παρέμβαση των Γερμανών τις παρατηρούσε και ο Altenburg, το αργότερο μία εβδομάδα μετά τον συνάδελφό του, στους δρόμους των Αθηνών. Σε τηλεγράφημά του προς την Κεντρική Υπηρεσία του γερμανικού Υπουργείου Εξωτερικών στις 16 Νοεμβρίου 1941 σημειώνει:

«Ο λιμός στην Ελλάδα ξεκινά να δείχνει τις συνέπειές του με πλήρη οξύτητα με την είσοδο της ψυχρής εποχής. Οι θάνατοι πολλαπλασιάζονται, ακόμα και στη μέση του δρόμου».⁸

Δεν εκπλήσσει, συνεπώς, η απάντηση των Κατοχικών Δυνάμεων που απηύθυνε ο Altenburg στις 23 Δεκεμβρίου 1941 προς τον Γεώργιο Τσολάκογλου, με την οποία γνωστοποίησε στην κατοχική Κυβέρνηση ότι το προς καταβολή ποσό για τα στρατεύματα κατοχής αυξάνεται εφεξής σε 3 δισεκατομμύρια δραχμές μηνιαίως.

Αντιδρώντας στην καταστροφική για τη χώρα οικονομική πολιτική που επέβαλλαν οι Γερμανοί (και δευτερευόντως οι Ιταλοί, κρίνοντας από τα ποσά που απαιτούσε η κάθε Κατοχική Δύναμη), η Κυβέρνηση του Στρατηγού Τσολάκογλου με την Πράξη 262 της 30ής Δεκεμβρίου 1941 αποφάσισε αυθαίρετα να μην υπακούσει στην ανωτέρω εντολή περιορίζοντας το εν λόγω ποσό σε 1 δισεκατομμύριο δραχμές για τον Ιανουάριο 1942, ενόψει της αναμενόμενης οριστικής διευθέτησης του ζητήματος των δαπανών.⁹ (Τεκμήριο 1, σελ. 368)

Στην απάντησή του προς τον Πρωθυπουργό, ο «Πληρεξούσιος του Ράιχ διά την Ελλάδα» Günther Altenburg τόνισε ότι:

«υφίσταται πλήρης κατανόησης της δυσχερούς θέσεως των ελληνικών δημοσίων οικονομικών και ότι παρά αμφοτέροις τοις Πληρεξουσίοις

8. Seckendorf, *Die Okkupationspolitik*, Dokument 66, σελ. 185-186. Το παράθεμα: σελ. 185.

9. Απόφαση Υπουργικού Συμβουλίου, Α.Π. 262/30-12-1941, Α.Α.Υ.Ε. Φ. 59.1.

υπάρχει πάσα καλή θέλησις, όπως επιχειρήσωσι το παν προς αντιμετώπισιν των υφισταμένων δυσχερειών».¹⁰

Ο Πληρεξούσιος του Ράιχ απέρριψε την Πράξη 262, αφού υπενθύμισε ότι είχε προγραμματισθεί η πραγματοποίηση διαπραγματεύσεων στη Ρώμη μεταξύ των Δυνάμεων του Άξονα στο δεύτερο δεκαπενθήμερο του Ιανουαρίου. Η ελληνική Κυβέρνηση αναγκάστηκε να υποχωρήσει:

«Το Υπουργικό Συμβούλιον, έχον υπόψη την παρεχομένην διά του ανωτέρω εγγράφου του πληρεξουσίου του Ράιχ διά την Ελλάδα διαβεβαίωσιν περί ευνοϊκής εξετάσεως και λύσεως εντός του τρέχοντος μηνός κατά τα απόψεις της Ελληνικής Κυβερνήσεως του ζητήματος των δαπανών των στρατευμάτων κατοχής, εγκρίνει όπως εξακολουθήση η Κυβέρνησις καταβάλλουσα τα αναγκαιούντα εις τα στρατεύματα κατοχής διά τας δαπάνας των χρηματικά ποσά. Εκδόσαν προς τούτο την υπ' αριθ. 7 πράξιν του».¹¹

Στις 15 Ιανουαρίου 1941 έλαβε χώρα στο γερμανικό Υπουργείο Εξωτερικών ευρεία σύσκεψη υπό τον Πρέσβυ Clodius, με στόχο την προετοιμασία της γερμανικής πλευράς ενόψει των διαπραγματεύσεων της Ρώμης.¹² Συμμετείχαν, μεταξύ άλλων, στελέχη των Υπουργείων Εξωτερικών και Οικονομικών (RFM) (Breyhan, Eckhardt, Nestler) του Ράιχ, ο Διευθυντής της Κεντρικής Τράπεζας του Ράιχ (Sauerbrey), ο Πληρεξούσιος του Ράιχ για την Ελλάδα Altenburg και ο Εμπορικός Ακόλουθος στην Αθήνα Hellmuth Höffinghoff.

Σύμφωνα με το Σημείωμα που συνέταξε ο Breyhan για όσα συζητήθηκαν στη σύσκεψη, ο ίδιος επισήμανε ότι η σύναψη ενός δανείου, το οποίο το Ράιχ δεν θα μπορεί (sic) να αποπληρώσει εντός εύλογου διαστήματος, δεν επρόκειτο να αποφέρει κανένα πλεονέκτημα στην ελληνική οικονομία, καθώς οι απαιτήσεις σε αγαθά και χρήμα θα διατηρούνταν και:

«οι πραγματικές δυσχέρειες δεν θα αίρονταν κατά κανένα τρόπο».

10. Επιστολή Altenburg προς Τσολάκογλου, 09-01-1942, Α.Α.Υ.Ε. Φ. 59.1.

11. Πράξις 7 του Υπουργικού Συμβουλίου, 10-01-1942.

12. Bundesarchiv Berlin, εφεξής BArchB R2/16541. Τα παραθέματα που ακολουθούν και αναφέρονται στα διαμειφθέντα των συμμετεχόντων της σύσκεψης προέρχονται από εκεί.